

IDENTITATEA MULTIPLĂ ȘI CONDIȚIA COGNITIV-AXIOLOGICĂ A STUDENTULUI

Petru Iluț

Sine, identitate, personalitate

În literatura de specialitate, cu deosebire în psihologia socială americană, care prin acumulările teoretice și experimentale este dătătoare de ton și în această privință, conceptul de *sine (self)* s-a cristalizat ca reprezentând în esență "colecția de crezuri despre noi înșine" (Taylor et al, 1994, p.137), altfel spus imaginea pe care o avem despre propria persoană. Dar nu e vorba de o percepție superficială și schimbătoare, ci de concepția despre sine, de partea profundă și subtilă a personalității, ce înseamnă reflexivitate. Ca substantiv, în limba română termenul de sine, în acest din urmă înțeles - ca nucleul rafinat spiritual al personalității umane - a fost folosit mai degrabă de filosofi și literați, în psihologie utilizându-se "sine" ca echivalent al Id-ului psihanalist, care, ca sistem impulsional reprezintă o parte tare a personalității, dar nu cea referitoare la conștiința de sine. În literatura de domeniu de la noi din țară, substitutul sinelui (self-ului) din psihologia socială americană este "eul". Fără a intra aici în minime comentarii pe acest subiect, să observăm că cei doi termeni nu sunt perfect interșanjabili, "sinele" cuprinzând accentul sporit pe focalizarea cognitivă a individului asupra lui însuși; nu putem spune "imaginea de eu", ci "imaginea de sine". Sinele înglobează și rezultatele autoobservațiilor și autoanalizelor, el fiind concomitent ca subiect și obiect al reflecțiilor despre calitățile personale, relațiile cu ceilalți, locul și rostul lui în lume. Sinele se dovedește a fi inițiator și emanator de judecăți și acțiuni către ceilalți și către lumea din afară în general, dar și receptor a ceea ce vine din exterior.

La aceasta se referă, în principal, celebra distincție a lui H. Mead (1934) între "I" și "Me".

Componenta "I" este sinele ca și subiect creator, spontan, dinamic, energizator, componentul "Me" este cel care controlează și dă direcție acțiunilor noastre, este sinele conformist - cuprinzând în esență identificările cu roluri și grupuri sociale. Într-o lucrare de psihologie socială relativ recent tradusă în românește, W. Doise (1996), examinând raporturile dintre eul psihologic "I", ca reprezentând atitudinile și judecățile personale ale indivizilor față de ceilalți și față de lume în genere, și eul social "Me", ansamblul atitudinilor și judecăților celorlalți ca și grup, asumate de către indivizi, arată că în franceză corespondentul lui "I" ar fi "le je", iar al lui "Me" - "le moi" -, cele două componente interacționând mai mult sau mai puțin tensional și formând o unitate dialectică prin self ("le soi" în franceză). În românește "eul" și "mine-ul" ar fi echivalente pentru "I" și "Me", iar "sinele" - conceptul sintetizator "self", dar, firește, așteptăm să vedem ce forme lingvistice se vor consacra la noi.

Termenul de *identitate* este cu asiduitate - dar cu mai puțină acribie - invocat de câțiva ani buni încoace în comunitatea științifică socioumană de la noi din țară și în producțiile ei, precum și în universul medial. Expresii ca "nevoie de identitate", "problemă de identitate", "pierderea identității" și chiar "strategii de identificare" sunt frecvent utilizate nu numai de către specialiști, ci și de ziariști, comentatori, oameni politici, și ele pot fi întâlnite inclusiv în discuțiile cotidiene. Apelul insistent la respectivele expresii în societățile post-totalitarismului comunist,

sunt în strânsă legătură cu recăștigarea libertăților individuale și grupale, a diversificării stilurilor de viață și a posibilităților de a teoretiza și exprima public diferite identități. Pentru specialiștii în domeniul socioumanului autohtoni, în particular pentru psihosociologi și sociologi, preocuparea față de fenomenul identificării este suplimentat și de tentația abordării unui subiect bine reprezentat în literatura de specialitate occidentală, dar aproape inexistent până acum la noi. Aplecarea cu mare zel asupra explicației multor realități sociale prin “identitate” și “identificare” este, până la un punct, justificată și eficientă, dar, ca orice abuz, recursul facil cu aproape orice ocazie la acești termeni nu este nici întemeiat epistemic și nici folositor practică. Într-o emisiune TV de la începutul anului universitar 1996-1997, dedicată chestiunilor grave cu care se confruntă studenții, în special cele de cazare, aflăm, de pildă, din spusele unui interviu cuprins de mistică identificării, că marea problemă a studenților este cea a gășirii identității lor proprii. O fi și aceasta o problemă, mai ales la “boboci”, dar gășirea unui loc în cămin și apoi condițiile materiale de locuit sunt parcă și mai importante.

După cum vom încerca să argumentăm în cele ce urmează, identificarea (și identitatea) este doar una dintre variabilele ce intervin în explicarea și predicția conduitei noastre, variabilă subsumabilă conceptului mai larg de personalitate (și de sine), care, în conjuncție cu cel de situație, intră în ecuația sintetică a descrierii comportamentului uman: $C = f(P \Leftrightarrow S)$, unde: C = comportament; P = factori de personalitate; S = situația, săgețile indicând interacțiunea dintre cele două entități.

În limbajul obișnuit, prin identitate se înțelege “similar cu”, “același”,

“aparținând la”. Dicționarul de sinonime al limbii române (1985) consemnează ca echivalente cuvintele “cosimilaritate”, “conformitate” și “unitate”. Preluat din limbajul curent, în disciplinele socioumane și în psihologia socială în special, termenul de identitate s-a operaționalizat prin identificarea persoanelor cu grupuri sau categorii sociale (vârstă, sex, clasă, etnie etc.). Dar așa cum limbajul natural exprimă nuanțat, identitatea cuprinde și ea mult mai multe dimensiuni decât cea a raportării la colectivități, iar procesul de identificare apare ca unul complex. Să punctăm în continuare câteva precizări în acest sens:

În primul rând, deopotrivă la scară macrosocială, cât și la cea mezo sau microsocală, a elaborării și implementării politicilor și programelor sociale naționale și comunitare și a raporturilor inter-umane cotidiene, este importantă distincția dintre *autoidentificare* și *heteroidentificare*. De regulă, indivizilor nu le convine să constate o distanță mare între ce cred ei despre ei că sunt, cu cine și ce se identifică (autoidentificarea) și cum sunt identificați din exterior (heteroidentificarea). Prin multiple și variate feed-back-uri, au loc perpetue ajustări între autoidentitate și heteroidentitate. Dar cazurile de profundă discrepanță dintre cele două perspective nu sunt nici ele puține și nu fără relevanță socială. Se spune, de exemplu, că în chestiunea apartenenței etnice (naționale) contează autoidentificarea, adică ceea ce se declară indivizii a fi. Din punct de vedere formal-cetățenesc acest drept este justificat. Prin consecințele lor macro și microsociale, la nivel societal global sau comunitar, heteroidentificările, bazate pe acte de conduită efectivă, nu sunt însă deloc de neglijat nici ele (vezi, de pildă, situația romilor de la noi din țară).

În al doilea rând, identificarea, cu deosebire ca heteroidentificare, este strâns legată de *fenomenul atribuirii*, atât de

minuțios explorat în psihosociologie. Clasarea indivizilor într-o categorie socioumană sau alta de către observatorul extern este de multe ori rezultanta atribuirii unor caracteristici identitare nesesizabile cu ochiul liber, pornind de la semne și semnale direct constatabile, cum ar fi vestimentația și limbajul. Importanța atribuirilor ca mecanisme cognitive nu trebuie însă supraestimată, fiindcă inferențele atribuționale, mai mult sau mai puțin desfășurate ca procedee logice explicite, intervin doar acolo unde nu avem informații certe și suficiente despre indivizii vizați. Pentru lucruri evidente nu are rost să invocăm procesele atribuționale. Statutul de student, bunăoară, este bine circumscris și comportă unele caracteristici ușor decidabile chiar pentru cei ce nu sunt familiarizați cu mediul studentesc, cum ar fi aceea că au de susținut multe examene și că au mult de studiat.

În al treilea rând, după cum am anticipat, deși identificările cu grupuri socioculturale mari (clase sociale, profesii, sexe, vârste) - dintre care identificarea etnică este foarte pregnantă, cu deosebire în perioada post-totalitarismului comunist - sunt cele mai relevante social, funcționează și alte genuri de identități, iar ele au semnificația lor în praxisul cotidian. Există *identificări interpersonale*, "topirea" într-un altul concret fiind un fenomen curent la vârsta copilăriei. Tema identificării copiilor cu părinții sau cu alte persoane semnificative și consecințele pe termen lung în dezvoltarea personalității a fost, de altfel, una centrală în concepția psihanalistă și psihodinamicistă. Dar sunt prezente frecvent și *identificările cu grupuri sau organizații sociale specifice*. Nu e vorba aici numai de activism politic sau civic, ci și de identificarea cu grupuri (și desigur, personalități) religioase, artistice, sportive etc. Fenomenul "admiratorilor fervenți" (fani) este un tip

particular de o asemenea identificare, ce se deosebește de *identificarea de rol*. Aceasta din urmă presupune însușirea și practicarea la cote cât mai înalte a cerințelor formale și informale, preluate și sedimentate în timp de colectivități, cu privire la comportamentele persoanelor ce ocupă anumite poziții în spațiul social. Există indivizi care sunt atât de absorbiți de un status și rol pe care îl dețin, încât întregul lor spectru comportamental este încadrat de acesta. Conduita cazonă a militarului de carieră - în familie sau în alte contexte de viață, spectaculos exploatată de literatura beletristică -, este un exemplu de acest fel. Dar cazul cadrului didactic (poate mai ales universitar), înclinat să teoretizeze, să definească și să explice în aproape orice împrejurare este și el ilustrativ. Revenind la postura de "fan" să observăm că aici identificarea este parțială și de cele mai multe ori înseamnă doar însușirea unor aspecte exterioare. Fanii nu pot face - cel puțin nu cu aceleași rezultate - ceea ce idoliilor lor fac: să joace fotbal, să cânte etc. Pot însă să poarte însemnele echipei lor preferate, să o sprijine necondiționat, să se identifice în îmbrăcăminte și în gesturi cu cei pe care îi venerază. Identificările de tip "fan" afectează conduitele și "economia de viață" a practicanților ei, dar nu atât de structural ca cea de rol. Într-o recentă lucrare de psihologie socială (Baron et al, 1998) capitolul dedicat sinelui se subintitulează "Componentele identității de sine" (p.75), dintre care autorii consideră ca foarte importante cele de sex (gender) și de etnie - ceea ce vine în sprijinul ideii importanței identității de rol.

Identitatea (și identificarea) ca realitate psihosocială este nemijlocit legată, prin urmare, de problema sinelui. Din două principale puncte de vedere: a) O parte din ceea ce suntem fiecare dintre noi (sinele) reprezintă identificări cu

“obiecte” ale spațiului social larg sau ale celui interpersonal apropiat; b) Mai mult sau mai puțin deliberat, noi tindem și la o conservare a unității sinelui în fața presiunilor entropice ale situațiilor și evenimentelor, la ceea ce se numește *păstrarea identității de sine*.

Prin identificările sociale, sinele este ancorat profund în viața socială. Sinele (eul) social ar reprezenta, așadar, lumea socioculturală interiorizată prin socializare. Respectiva lume nu este însă punctiformă, ci are reliefuri revelatoare, aspectele ei instituționalizate (în sens sociologic), aceasta fiind de maximă importanță pentru indivizii concreți, ceea ce se regăsește și la nivelul sinelui (eului). Apoi, dacă avem în vedere că și cele mai pure trăsături fizice (înălțime, conformație corporală etc.) sau psihice (memorie, inteligență etc.), ca și cele mai intime gânduri și porniri, sunt valorizate în eu sub incidența socioculturalului, atunci, de fapt, în sens larg, întreg sinele este social. De aceea, sintagma de *sine instituționalizat* introdusă de R. Turner (1976) ni se pare ca fiind mai adecvată în a exprima raportarea sinelui la socialul propriu-zis. Pe linia lui G. Mead, Turner consideră că sinele instituțional reprezintă centrarea indivizilor pe normele și standardele grupale și scopurile societale, iar în contrast, *sinele spontan* (numit de el impulsiv, pulsional) urmărește satisfacerea nevoilor personale, ale impulsurilor din interior, fără inhibiții legate de cerințele instituțional-formale ale societății. Autorul american spune că unii dintre indivizi consideră ca fiind autenticul sine cel format din pornirile interioare nealterate de obligațiile sociale, în timp ce alții localizează sinele adecvat în preocuparea de a respecta normele și regulile legitimize social. R. Turner crede că în deceniile din urmă s-a produs o schimbare față de trecut, în sensul că mai mulți indivizi se identifică cu eul spontan,

personal (impulsiv) în defavoarea identificării cu cel instituțional.

Dar conceptul mai larg ca și sferă și conținut ce descrie configurația indivizilor, sinteza trăsăturilor înăscute cu cele dobândite din mediul sociocultural este cel de *personalitate*. Sinele apare ca o componentă, dar una esențială a personalității. Și anume concepția individului despre propria personalitate. Nu întâmplător în discursurile din psihologia socială și sociologie este cu mai mare frecvență - tendință accentuată în ultimii ani - angajat termenul de sine decât cel de personalitate. Aceasta pentru că, pe de o parte, sinele, mai mult decât personalitatea în ansamblul ei, este direct construit social prin încorporarea aprecierilor, atitudinilor și comportamentelor altora (suntem deci pe terenul propriu celor două discipline, anume a determinărilor socioculturalului asupra ființelor umane), iar, pe de altă parte, pentru că, cel puțin pe termen scurt, actorul social va întreprinde acțiuni în funcție de cum își percepe propria lui personalitate și cum își estimează posibilitățile sale.

Totuși în *predicția comportamentală* și în prognoza evoluțiilor indivizilor noi nu putem rămâne la ceea ce în terminologia tradițională se numește aspectul subiectiv al personalității, adică la sine. Trăsături structurale (obiective) ale personalității, cum sunt abilitățile intelectuale, extrovertit - introvertit, stabilitatea emoțională, reprezintă predictorii foarte importanți în conduitele și performanțele indivizilor (vezi teoria “*big five*”, prezentată în românește pe larg de M. Zlate, 1999). Decizia de a se prezenta la un concurs de admitere la facultate, sau pentru obținerea unui “grant”, depinde în considerabilă măsură de cât de pregătit (inclusiv inteligent) se pretinde persoana în cauză, dar reușita depinde, iarăși în considerabilă

măsură, și nu în exclusivitate, de cât de pregătită (inteligentă) este cu adevărat respectiva persoană. Fără a intra aici în examinarea mai îndeaproape a ceea ce înseamnă și cum se constată (eventual măsoară) "ce este cu adevărat o persoană", vom spune că fără admiterea unui referențial ontic de personalitate, adică a unor trăsături (disponibilități) stabile, înnăscute sau dobândite, existente dincolo de percepția individului ce le posedă, este greu, dacă nu imposibil, a înțelege raporturile și acțiunile interumane. Sinele însuși este o continuă retrocorecție și reconstrucție pe baza rezultatelor acțiunilor noastre. Bineînțeles că, în primul rând, a felului în care aceste rezultate au fost apreciate de alții. Dar aprecierile, la rândul lor, nu sunt arbitrare față de standardele obiective (colective).

Iată de ce, așa cum arătam la început, factorul "sine" figurează doar ca unul dintre factorii de personalitate, care, împreună cu cei ce țin de situație dau seama de descripția și explicația comportamentului uman. Cât din rezultatul acțional se datorează personalității (și sinelui) și cât caracteristicilor situaționale e greu de precizat. Să nu uităm că însăși situațiile nu se impun - sau nu întotdeauna - indivizilor ca realități inerte și imuabile, ci ca definite (percepute și interpretate) de aceștia. Dar nici aici nu putem ieși din dilemele fenomenologice dacă nu admitem un referențial ontic (cel puțin ca intersubiectivitate) și dacă nu se operează deci distincțiile dintre percepția situației și situația ca atare (vezi mai pe larg Iluț, 1995). Oricum, unele metaanalize ale cercetărilor cu privire la variabilele explanatorii ale variației comportamentului social arată că 16 % din aceste variații revin însușirilor de personalitate, 44 % este datorat diversității situaționale, iar 40 % interacțiunilor persoană-situație (apud Radu, 1994).

Făcând parte simultan și / sau succesiv din mai multe grupuri (de apartenență), sau raportându-se la ele ca etalon valoric (grupuri de referință), indivizii umani acumulează o pluralitate de roluri și identități sociale. În jocul interacțional cu ceilalți și cu situațiile în general (care și ele, direct sau indirect, sunt întotdeauna sociale), din acest *potențial de identități multiple*, actorul social aduce în față identitatea pe care o consideră potrivită (eficientă) în a obține rezultatul dorit, fenomen ce s-ar putea numi *identitate situațională* (sau *conjuncturală*), deosebit de cel numit în literatura de specialitate al *situării de identitate* ("situed identity"). Aceasta din urmă desemnează faptul că există tendința ca sinele unui individ să fie perceput de ceilalți în termenii rolului social curent pe care acesta îl joacă (Alexander jr. și Lauderdale, 1977). Ne găsim aici pe teritoriul geometriilor variabile, date de intersecțiile dintre sine, personalitate, roluri, contexte și episoade, complicate de disonanțele ce pot apărea între autoidentificări și pluralitatea heteroidentificărilor.

În tot cazul, în retorica disciplinelor socioumane - din ce în ce mai mult și în cea românească - se face apel insistent la conceptele de *identitate multiplă*, *sine (eu) multiplu*, *personalitate multiplă*. Două observații principale se impun aici:

a) Cele trei concepte nu sunt intersanjabile, având un statut epistemic diferențiat în raport cu acțiunile concrete ale oamenilor. Deși există identități stabile, de pildă cele de sex (gender), identitățile ca și componente ale sinelui sunt mai des și mai ușor alternate (ca și rolurile sociale, de altfel) decât sinele ca atare; sinele (eu), cu toate că e și el mutabil și multiplu, prezintă totuși o mai mare consistență transsituațională și temporală în comparație cu identitățile particulare; iar personalitatea prin

trăsăturile ei "obiective" (structurale) bine cristalizate și sedimentate are o constanță și mai mare vizavi de contexte și evenimente.

b) Multitudinea de identități se combină la nivelul sinelui și personalității, iar comportamentele noastre obișnuite, stilul de viață adoptat este rezultanta acestor combinații, chiar dacă, așa cum anticipam, pentru o situație sau alta mai specifică, doar una dintre identități devine relevantă. Dacă avem în vedere de exemplu expresia de "student român" apare clar că ea acoperă aglutinarea a două realități identitare: cea de statut (rol) profesional și cea etnică, iar conduitele de ansamblu ale tinerilor de această condiție nu se supun principiului disjunției contextuale (sau student, sau român, în funcție de context), ci celui al conjuncției integratoare. Încrucișarea diferitelor identități sociale la nivelul personalității concrete ridică serioase probleme de investigare, construcție și interpretare a ceea ce s-a consacrat în literatura de domeniu ca *personalități de bază* sau *specific național*. Care este personalitatea tipică a unei culturi, cum arată portretul psiho-comportamental al românului obișnuit? (Termenul "român mediu" are sens numai dacă presupunem că există o distribuție normală, deci că media corespunde cu valoarea modală, nu întâmplător folosindu-se expresia de "personalitate modală" pentru personalitatea de bază). Cu cât conținutul de trăsături de personalitate atașat respectivului portret este mai numeros, cu atât vom găsi în realitatea empirică mai puțini indivizi care să cumuleze toate sau majoritatea respectivelor trăsături. Acest lucru s-a demonstrat și în societățile simple, exotice, unde mentalitățile și conduitele indivizilor sunt foarte asemănătoare între ele. A. Wallace, utilizând 21 de trăsături de personalitate, pentru personalitatea de bază irocheză a

descoperit că tipul modal este împărțit doar de 37 % din eșantionul investigat (apud Harris, 1975). Cu atât mai mult este dificil de a construi statistic personalitatea tipică în societățile complexe, moderne și postmoderne, atât de diversificate pe categorii socio-demografice. Studentul român, bunăoară, seamănă el mai mult ca manifestări, începând de la cum se îmbracă, cum își petrece timpul liber, cum se comportă în familie, până la atitudini generale față de lume și viață, cu un tânăr muncitor din România, de vârsta lui, sau cu un student grec, maghiar sau polonez? Răspunsuri pripite la astfel de întrebări sunt păguboase din multe puncte de vedere. Ele câștigă în consistență dacă se întemeiază pe cercetări și analize concrete, chiar dacă - așa cum arată Radu (1994) - problema specificului etnic și cultural, fie ea în formula mai operantă a etnopsihologiei, nu este reductibil la anchete și sondaje. De altfel, chiar în antropologia culturală, unde conceptul de personalitate modală (tipică) a făcut carieră, se recurge din ce în ce mai mult la concepția existenței unei pluralități de tipuri de personalități (multimodale) în culturile complexe.

Particularități cognitive-axiologice ale studenților

Deși cu cât ne referim la trăsături psihice mai generale și stabile și mai independente oarecum de cerințele specifice ale rolurilor sociale (cum ar fi memoria, inteligența, extrovertit, introvertit), cu atât diferențele intracategoriale sunt mai mari decât cele intercategoriale (dintre bărbat - femeie, dintre diferite profesii), totuși, cu deosebire pentru studenți, anumite particularități de gândire sunt puternic distinctive. Aceasta se explică atât prin faptul că, în principal, tocmai pe baza calității inteligenței și memoriei - din

păcate, în sistemul actual de admitere de la noi, prea mult pe aceasta din urmă - se face selecția în facultate, precum și datorită faptului că, prin conținutul activităților profesionale procesele cognitive sunt prioritar solicitate.

Putem afirma așadar că, față de alte categorii de tineri, sau chiar în raport cu alte categorii populaționale, o particularitate marcantă a condiției de student este *înclinația mai accentuată spre o gândire logică*, spre sistematicitate și consonanță în filtrarea și procesarea informației. Din acest motiv, generalizarea unor concluzii fondate pe cercetări de psihologie cognitivă, efectuate în majoritatea lor în rândul studenților la întreaga populație și considerarea lor ca mecanisme universal-umane trebuie privită cu precauție. Avem în vedere aici cunoscuta *teorie a disonanței cognitive*, care afirmă imperioasa nevoie a oamenilor de a evita sau rezolva contradicțiile dintre cunoștințe, atitudini, opinii, comportamente. Nu știm însă în ce măsură respectiva teorie, născută pe solul american și construită pe experimente de laborator, bazată aproape exclusiv pe studenți, este liberă de efectul cultural, de cel al culturii americane în general, centrată pe pragmatic-rațional, și cel al condiției de student, unde accentul pe rațional-conștient e suplimentar. De altfel, Abelson (1968), formula teza că în mod obișnuit oamenii operează cu *atitudini (opinii) moleculare*, adică independente unele de altele, fără grija raportului de consonanță dintre ele. În acest sens, admitând că traiectoria intelectual-axiologică a indivizilor poate fi privită și ca o continuă structurare, destructurare și restructurare a sistemului cognitiv-valoric, credem că atât sincronic cât și diacronic, ar fi mai realist să admitem o sinteză între congruență și discrepanță, adică o teorie a *consonanțelor locale*, pe grupări cognitiv-

axiologice ce funcționează la nivelul personalității (Iluț, 1995).

În tot cazul, cu prudența necesară în a extrapola constatări și explicații ale investigațiilor de factură psihologică sau psihosociologică realizate pe studenți la alte segmente socio-demografice, profilul psihosocial în sine al studentului merită a fi abordat cu temeinicie. Aceasta și pentru că studenții reprezintă elita culturală a tineretului în prezent și vor fi elita culturală de mâine a societății noastre, cu impactul socio-politic implicat de acest statut. Fiind un material atât de accesibil și puțin costisitor pentru cei ce îndeobște întreprind studii de psihologie și psihosociologie (cadre didactice universitare), studenții au constituit subiect pentru multe cercetări din toată lumea. Și la noi în țară, înainte de 1989, în ciuda presiunilor ideologice de a nu "cădea" în elitism și intelectualism, condiția studentului a fost explorată. Mai puțin însă din punct de vedere al profilului psihosocial mai de adâncime, deci dincolo de aplicarea fugară a unor chestionare. O excepție pozitivă pe această linie o reprezintă studiul efectuat de A. Neculau (1985), care, urmărind relevarea temelor dominante ale mediului studentesc și al biografiei de student, a combinat, în aceeași cercetare, mai multe metode, după următorul algoritm: selectarea temelor prin convorbiri de grup, întocmirea de liste de cuvinte cu diferențiatorul semantic, aplicare de chestionare.

În ce ne privește, efectuând la începutul anilor '80 investigații pe problematica raportului dintre sine (eu) și scara individuală de valori la tineri, prin metoda ierarhizării atributelor-valori, am constatat în rândul studenților o *distanță* semnificativ mai mare decât la alte categorii de tineri dintre autoportret (cum se consideră ei în prezent) și "eul ideal" (cum ar dori să fie). O corelație relativ mică ($r = .19$) între cele două aspecte

menționate ale sinelui în conjuncție cu o corelație mult ridicată dintre “eul ideal” și scara individuală de valori ($r = .49$), dovedește din partea studenților o nemulțumire productivă față de propria persoană, în sensul aspirației înspre ceea ce e dezirabil social. *Percepție lucidă* și atitudine realistă au avut subiecții studenți și când s-au pus în postura de *tineri experți* în evaluarea orientării axiologice a altor categorii populaționale (Iluț, 1995).

Reluând în anul 1997 aplicarea unor probe administrate cu un deceniu și jumătate în urmă în colectivitatea studentescă, concluzia de esență apare aceea că există o remarcabilă constanță în timp a răspunsurilor. În 1982 un număr de 90 de studenți din anii III și IV de la secții socioumane au ierarhizat 15 valori-norme după criteriul “ce e mai important pentru tine”, iar în 1997, un lot similar a răspuns la aceeași sarcină. Iată cum arată structura clasamentelor realizate de studenți:

Valori (norme)	Rang mediu (obținut din clasamentele individuale)	
	Anul	
	1982	1997
A te înțelege bine cu părinții	1	2
A avea mulți prieteni	5	8
A fi frumos	10	11
A fi cinstit și sincer	7	5
A fi modern	12	12
A te distra	8	10
A fi inteligent	2	1
A fi îmbrăcat la modă	13	14
A-ți face datoria	11	9
A iubi sincer	4	4
A fi cult	3	3
A spune lucrurile pe față	6	6
A căuta să-i înțelegi pe ceilalți	9	7
A fi tradițional	15	15
A avea multe relații	14	13

Dintre posibilele remarci și interpretări la care ierarhiile respective se pretează, trei mi se par mai relevante în contextul demersului de față:

1) Atributele valori “A fi inteligent” și “A fi cult” sunt plasate pe poziții superioare, ceea ce arată asumarea cu înaltă responsabilitate a unor cerințe de rol esențiale pe care le pretinde conduita de student și viitor intelectual.

2) Ocuparea rangurilor 1, 2 din cele două clasamente de către expresia “A te înțelege bine cu părinții” dovedește atașamentul puternic față de o valoare

clasică importantă și indirect, dar ferm, susține ideea că mult invocata “ruptură” dintre generația tânără și cea matură (“generation gap”) nu este atât de pregnantă în mentalitatea tinerilor cum se pretindea inclusiv în discursurile științifice. Sau în tot cazul, nu în mentalitatea studentescă. Afirmția de mai sus e întărită și de constatarea că în percepția studenților există o corelație pozitivă, chiar dacă numai moderată ($\rho = .32$) între ierarhia de valori-norme la maturi și cea de la tineri. (Studenții din anii terminale de la științe sociale au fost

rugați să ierarhizeze cele 15 valori și după criteriile “cum crezi că sunt adolescenții, tinerii, adulții”, considerând clasamentele lor ca fiind ale unor tineri experți.)

3) Extraordinara concordanță, la interval de 15 ani, a celor două clasamente ranguale ($r = .94$, $p < .001$), indică înalta fidelitate a probei (și, foarte probabil, o bună validitate), ceea ce consolidează legitimitatea interpretărilor de la punctele 1 și 2. Și în consens cu aceste interpretări, dar la modul mai profund și general, corelația pozitivă foarte ridicată între ierarhizările operate la o apreciabilă distanță temporală - mărime a lui r rar întâlnită în cercetările din domeniul socioumanului - demonstrează că, dincolo de restructurările radicale ale vieții economice și social-politice intervenite după 1989, în ceea ce privește valori umane fundamentale, subzistă o admirabilă constanță. În opinia mea, această constatare, bazată pe analiza concretului empiric, referitoare la o categorie populațională prin excelență deschisă la nou și la schimbare, este profund lămuritoare și vizavi de atât de asiduu dorita “schimbare de mentalitate în România”. Necesitatea renunțării la habitasuri de gândire și comportament disfuncționale și adoptarea unora moderne este evidentă pentru orice minte nealterată psihic și cât de cât cultivată. Schimbarea de mentalitate nu înseamnă însă renunțarea la tot ce exista anterior. Aceasta nu pentru că regimurile totalitar-comuniste ar fi adus prin ele însele ceva valoros, ci pentru că, în ciuda lor, în infrastructura vieții cotidiene au rezistat și au continuat să opereze principii axiologice simple, dar atât de umane, cum este dragostea, prietenia, buna înțelegere cu părinții, aspirația spre cunoaștere și cultură.

Cu privire la schimbarea de mentalitate și rolul studenților în acest proces cred că are relevanță și următoarea observație: Dacă prin mentalitate se

înțelege valori, credințe, habitasuri de gândire și nu simple opinii particulare, atunci, așa cum aproape în unanimitate se recunoaște, respectiva schimbare (substanțială) necesită un timp mai îndelungat. Și, în tot cazul, nu se petrece prin îndemnuri și discursuri - de multe ori acestea având doar rolul de a servi politicianilor și guvernanților în a-și justifica neperformanțele (și incompetențele), pasând cauzele în teritoriul vag și impersonal al “mentalității” -, ci în formularea lui B. Skinner (1971), prin modificarea “contextului de stimuli”. Această sintagmă generică denominează multiple și variate elemente, începând de la raționalizarea și aplicarea sistemului legislativ, mediul economic și posibilitățile de câștig și de trai, și mergând până la felul în care gândesc și se comportă ceilalți membri ai colectivităților. Or, este superfluu a argumenta că studenții, în actuala lor condiție și în aceea de viitori intelectuali, cu statute sociale importante, sunt agenții de schimbare mentalitară cei mai semnificativi. Iar creșterea ponderii lor în totalul populației din România presupune o modificare esențială în contextul de stimuli.

Dimensiuni ale sinelui (și identității) relevate prin testul W-A-Y (“Cine ești dumneata?”)

Respectivul test, așa cum arată inițiatorul lui, M. Kuhn (apud Stephan și Stephan, 1985), este un exemplu tipic de abordare a unor teme atât de sensibile și complexe cum sunt cele ale sinelui și identității cu instrumente relativ riguroase, ce se găsesc la intersecția dintre metodele calitative și cele cantitative. Într-adevăr, în varianta lui de *Twenty Statements Test*, TST (“Testul celor 20 de propoziții”), subiecții sunt rugați să răspundă cu 20 de cuvinte, expresii sau propoziții diferite la

întrebarea "Cine ești dumneata?". În coroborare cu alte probe, testul este utilizat în psihodiagnostic, dar prin aplicare la scară statistică și gruparea răspunsurilor în funcție de diferite criterii, cu ajutorul lui se pot releva și anumite structuri, tendințe și mutații identitare într-un spațiu sociocultural. Răspunsurile la întrebarea menționată iau o formă mai extinsă și elaborată atunci când subiectul are la dispoziție un timp mai îndelungat (câteva ore sau chiar zile), ceea ce aduce plus de informație (Zlate, 1989). Consider însă că aplicarea ca probă limitată în timp (în jur de 10 minute) are avantajul dat de preeminență, adică surprinderea a ceea ce e mai de prim-plan în mintea respondentului și deci și a identificărilor cu mai mare semnificație. Cercetările de psihologie cognitivă au confirmat, de altfel, faptul că între gradul de relevanță a informației din depozitul mnezic al subiectului și gradul de accesibilitate la ea (și de aici promptitudinea răspunsurilor) există o corelație pozitivă.

L. Zurcher (1977), aplicând TST-ul la studenții din colegiile americane, a clasificat răspunsurile în patru categorii:

A. Identificarea cu atribute fizice exterioare, cum ar fi: "sunt blondă", "am ochii căprui", "am 1,65 metri înălțime", "sunt din Chicago".

B. Identificarea cu statusuri și roluri sociale: student, catolic, căsătorit.

C. Răspunsuri ce descriu stări și comportamente relativ independente de structuri, statusuri, și roluri sociale: "îmi place muzica clasică", "sunt o fire optimistă", "sunt o persoană fericită", "sunt irascibil".

D. Răspunsuri foarte generale, care nu aduc informații propriu-zise despre individul respectiv: "sunt o ființă umană", "sunt o părticică din univers".

Apare clar că răspunsurile de tip B reprezintă sinele instituțional, iar cele de tip C, sinele intim, spontan, "impulsiv".

Rezultatele obținute au confirmat ipoteza lui A. Turner, anume că față de deceniile trecute, trăsăturile ce țin de sinele intim, spontan sunt mai frecvent invocate în raport cu cele ale sinelui instituțional. Recurgând la aceeași clasificare, iată care este structura aproximativă a răspunsurilor la două loturi de studenți români (a câte 90) de la secții socioumane la un interval de 15 ani:

<i>Tip de răspuns</i>	1982	1997
A	4%	25%
B	18 %	25 %
C	32 %	34 %
D	46 %	16 %

Să specificăm întâi că expresia "structură aproximativă" nu se referă atât la precizia calculelor sau la alte aproximări de acest gen, cât la faptul că există o marjă destul de largă în a clasifica unul și același răspuns ca fiind de un tip sau altul. Dacă, bunăoară, am întâlnit răspunsul "sunt un tânăr fericit", l-am codat cu două atribute: unul de statut, "tânăr" (tip B), altul de intimitate, "fericit" (tip C). Dar în cazul unui răspuns "sunt o ființă rațională" e mai greu de decis a-l încadra la tipul C sau tipul D. Totuși, dincolo de unele dificultăți și neajunsuri metodologice - printre care cea a reprezentativității loturilor studiate este una crucială - se pot desprinde anumite tendințe, și acestea doar cu titlul de ipoteze, dintre care două mai importante:

1. Comparativ cu studenții americani, la studenții români, deși răspunsurile de tip C sunt mai frecvente decât cele de tip B și, deși s-a produs o creștere, în timp, a ponderii răspunsurilor de tip C (identificări cu stări interioare), ea este redusă, în schimb s-a mărit considerabil, de la 1982 (18 %) la 1997 (25 %), numărul răspunsurilor de tip B (identificări cu statusuri sociale).

Considerăm că aici explicația cea mai plauzibilă este legată de schimbările sociale intervenite după 1989. În vechiul regim, cu principiul tare, ideologic și practic, al omogenizării, al ștergerii importanței economico-sociale de prestigiu și a diferenței de statut, era oarecum firesc ca această dimensiune a sinelui să nu fie decât firav invocată. Pe când, într-o societate orientată meritocratic și în care a avea pregătire superioară este un puternic atu, apelul la caracteristicile "student", "intelectual în devenire", "viitor economist" și altele, ca și componente ale imaginii de sine, este pe deplin confortant.

Teza sinelui mutabil și a identităților multiple în funcție de schimbarea contextului sociocultural de ansamblu, survenită după '89, e susținută de datele noastre și prin mutațiile fundamentale în procentajul răspunsurilor de tip A (25 %) și de tip D (16 %) din 1997 față de cele din 1982 (A, 4 % și D, 46 %). În regimul totalitar comunist, sufocarea indivizilor, încercarea de a-i uniformiza sub cât mai multe aspecte, făcea ca însăși identificarea cu trăsături fizice, exterioare dar diferențiatore (răspunsuri de tip A), să fie mai puțin de dorit, strategia potrivită, deliberată sau nu, părând a fi aceea de a evita identități particulare și de a se refugia în spațiul anonimului absolut, de "ființă umană", "parte a cosmosului", adică răspunsuri de tip D.

Desigur, se ridică aici o întrebare de substanță: în ce măsură identitățile exprimate înainte de '89 prin răspunsurile la testul "Cine ești dumneata ?" sunt ele autentice, sau doar declarate, minate de grija subiecților de a nu contraveni dezideratelor de ordin politico-ideologic ? Tendința de conformare, subsumabilă efectului mai larg al dezirabilității sociale, a fost neîndoiește prezentă. (Simptomatic, în 1982, 4 studenți din cei investigați au menționat ca și atribute ce îi caracterizează

și pe cel de "ateist" și nici unul, o religie, în timp ce în 1997, 9 - o religie și nici unul, "ateist"). Dar admiterea efectului dezirabilității în răspunsurile date la test nu face decât să consolideze teza strategiei identităților multiple în funcție de situații. Și e logic să presupunem că declararea de identități dezirabile funcționează, probabil, și mai pronunțat și în alte situații decât în aceea de interviu.

2. Se observă că în timp ce în configurația răspunsurilor cu privire la sine și identitate, surprinsă prin testul "Cine ești dumneata ?" s-au produs schimbări radicale în intervalul 1982-1997, în cea a sistemului de valori, explorată prin tehnica ierarhizării valorilor, s-a păstrat o constanță aproape deplină. Explicația rezidă și în deosebirea dintre probele (întrebările) structurate, "închise", ce presupun alegerea sau aprecierea unei variante date, impuse prin instrument, și cele nestructurate, "deschise", prin care respondentul însuși oferă variante. Literatura metodologică s-a ocupat insistent de avantajele, limitele și consecințele celor două feluri de procedee (vezi și Rotariu și Iluț, 1997). Neintrând aici în detalii, să subliniem numai că, în general, în cazul instrumentelor structurate, mai ales dacă toți itemii sunt dezirabili - cum au fost cei utilizați de noi în propunerea de ierarhii -, constanța datelor în timp e mai mare. Rezultatele la cele două probe reflectă însă și diferența reală, în afara celei de artefact metodologic, de conținut psihosocial dintre nucleul cognitiv-axiologic al personalității care - așa cum arătam în partea de analiză conceptuală a prezentului studiu - este mult mai stabil și rezistent la presiunile situațiilor și evenimentelor, în vreme ce strategiile identitare îi asigură oarecum o protecție acestuia, printr-o mai mare flexibilitate vizavi de pluralitatea contextelor și împrejurărilor sociale spațio-temporale.

BIBLIOGRAFIE

- ABELSON, R. (1976), *When the Polls go Wrong and Why*, în *Current Perspective in Social Psychology* (eds. P.Hollander și G.Hunt), New York, University Press
- ALEXANDER, C., jr., Lauderdale, P. (1977), *Situated Identities and Social Influence*, în *Sociometry*, 40
- BARON, R. et al (1998), *Exploring in Social Psychology*, Boston, Allyn and Bacon
- DOISE, W., DESCHAMP, J., Mugny, G. (1996), *Psihologie socială experimentală*, Iași, Polirom
- HARRIS, M. (1975), *Culture, People, Nature*, New York, Thomas Crowell Company
- ILUȚ, P. (1995), *Structurile axiologice din perspectivă psihosocială*, București, Ed. Didactică și Pedagogică
- MEAD, G. H. (1934), *On Social Psychology*, Chicago, University of Chicago Press
- NECULAU, A. (1985), *Valori și norme în colectivitatea studentescă. Utilizarea diferențiatorului semantic în analiza biografilor sociale*, în *Semnificația documentelor sociale* (coord. S. Chelcea), București, Ed. Științifică și Enciclopedică
- RADU, I. (1994), *Psihologie socială*, Cluj-Napoca, Ed. EXE
- ROTARIU, T., ILUȚ, P. (1997), *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Iași, Polirom
- SKINNER, B. F. (1971), *Beyond Freedom and Dignity*, New-York, A Banton / Vintage Book
- STEPHAN, C., STEPHAN, W. (1985), *Two Social Psychology*, Homewood, The Dorsey Press
- TURNER, R.H. (1976), *The Real Self: From Institution to Impulse*, în *American Journal of Sociology*, 81
- ZLATE, M. (1989), *Cine sunt eu? - o probă de cercetare și cunoaștere a eului și personalității*, în *Revista de psihologie*, 4
- ZLATE, M. (1999), *Eul și personalitatea*, Ed. Trei, București
- ZURCHER, L. A. (1977), *The Mutable Self*, Beverly Hills, Sage